

Bagi Zoltán Péter

François de Bassompierre a magyarországi hadszíntéren 1603-ban¹

A tizenöt éves háborúban (1591-1606) a keresztény Európa vívta élet-halál harcát a muzulmán Oszmán Birodalommal a magyarországi hadszíntéren. A velencei szerző, Lazaro Soranzo 1599-ben Ferrarában megjelent művében egyenesen úgy fogalmazott, hogy ez a konfliktus az akkori világ legjelentősebb eseménye.² Európa keresztény népei azonban nem csupán lélegzetvisszafojtva figyelték a hadszíntérről érkezett híreket, hanem maguk is tevékenyen részt vettek a harcokban. A 16. századi Habsburg Monarchia népein kívül (osztrákok, magyarok, csehek, morvák, horvátok, dalmátok, szlovákok, rutének, vlahok és uszkokók) szolgálatba álltak II. Rudolf hadseregében a Hódoltságból érkezett szlávok (szerbek, bolgárok és keresztény bosnyákok), birodalmi németek, kozákok, skótok, angolok, németalföldi vallonok, franciák és szép számban lotaringiaiak is. A lotaringiai hercegi udvarban is fontos posztot betöltött nemes, Louis de Beauvau, Tremblecourt ura már 1593-ban felajánlotta szolgálatait a császárnak. Három esztendővel később, 1596 áprilisában pedig egy a francia vallásháborúk utolsó szakaszában a Katolikus Liga oldalán harcolt katona, Georges Bayer de Boppard 1000 kürasszír és 2000 gyalogos zsoldba fogadására tett ajánlatot a prágai udvarnak. Az Udvari Haditanács abban az évben még nem vette igénybe szolgálatait. A következő két esztendőben (1597-1598) azonban egy lotaringiai-francia gyalogezred élén, az Oszmán Birodalom elleni harc magyar hadszínterén találjuk, ahol egészen haláláig (1598.október 9. vagy október 10.) szolgálta II. Rudolfot.³ Joggal merülhet fel a kérdés, mi vonzotta a lotaringiai nemeseket a császár szolgálatába? Ennek megválaszolásához három szempontot kell figyelembe venni. Egyrészt a Sahin-Tóth Péter által „határvidéki nemességnek” nevezett lotaringiai nemesek identitása, nyelve és kultúrája is kettős volt.

¹ Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00010/14/2. Külön köszönet illeti Gausz Ildikót áldozatos munkájáért.

² *Soranzo, Lazaro*: L'Ottomanno. Ferrara, 1599. Proemio VI.; *Parry, V. J.*: The Successors of Sulaimān, 1566-1617. In: *A History of the Ottoman Empire to 1730*. Edited by: *M. A. Cook*. Cambridge – London – New York – Melbourne, 1976. 103-133. 118.; *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged 2000. 11.

³ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1596-4-13.; *Sahin-Tóth Péter*: Lotaringia és a tizenöt éves háború. Századok 138 (2004: 5. sz.) 1149-1188. 1161-1165.; *Sahin-Tóth Péter*: Egy lotaringiai nemes a „hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppard. In: *Ad Astra*. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: *Oborni Teréz*. Budapest, 2006.; *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 103 (1990: 1. sz.) 85-95. 94.

Karrierjük és felemelkedésük szempontjából két út állt ekkoriban előttük: vagy a Habsburg család vagy a francia királyok szolgálata. Ennek szabad utat biztosított a lotaringiai lovagság (köznemesség) azon privilégiuma, amely szerint külföldi szolgálatot is vállalhatnak, amennyiben ez nem sérti a hercegség érdekeit.⁴ Másrészt a 16. század végének és 17. század elejének Oszmán Birodalom elleni háborúja a presztízs és rangemelkedés mellett anyagi szempontokból is haszonnal kecsegtető vállalkozásnak tűnt a lotaringiai nemesség körében, hiszen a katonaállítás jó üzlet volt akkoriban. Ehhez ráadásul rendelkezésükre állt egy jelentős létszámú katonaság is, amely az évtizedek óta tartó németalföldi és francia vallásháborúk miatt Lotaringiában és a hercegség körül állomásozott. A fegyverszüneteket követően ennek a tömegesen szélnek eresztett dologtalan, ám harcedzett zsoldosseregnek a felfogadását ajánlotta fel a már említett Tremblecourton és Boppardon kívül egy-egy nemes a császárnak. Harmadrészt a keresztes háború eszméjének újra feléledését sem zárhatjuk ki a motivációs tényezők közül.⁵ Fernand Braudel szerint hívő emberek ezrei álmodoztak arról Európa szerte, hogy segítenek ízekre szagatni a szultán három kontinensre kiterjedő hatalmát. Ezért hagyta el Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege a vervins-i béke megkötése után (1598. május 2.) Bretagne-t, és vett részt a magyarországi harcokban.⁶ Közülük is kiemelkedik az 1603. évi magyarországi harcokban részt vett François de Bassompierre, a 17. századi Francia Királyság híres katonája és diplomatája, aki élményeit emlékiratában örököltette meg.⁷

A Bettstein vagy Bassompierre család tagjai a 16. században a Habsburg Monarchia majd minden fontosabb oszmánellenes hadjáratában részt vállaltak. Főhősünk nagyapja, aki a keresztségben szintén a François nevet kapta, ifjú korától V. Károly császár szolgálatában állt. Az uralkodó itáliai és franciaországi hadjárataiban az egyik landsknechtregimentjének parancsnoka volt. Feltételezhetjük, hogy részt vett az 1532. évi hadműveletekben, amikor V.

⁴ *Sahin-Tóth P.*: Egy lotaringiai nemes i. m. 244.

⁵ *Niederkorn, Jan Paul*: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993. 390-391.; *Wieden, Brage Bei der*: Niederdeutsche Söldner vor dem Dreißigjährigen Krieg: Geistige und mentale Grenzen eines sozialen Raums. In: Krieg und Fried. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Hrsg.: *Bernhard R. Kroener/ Ralf Pröve*. Paderborn/München/Wien/ Zürich, 1996. 85-108. 96-97.; *Liepold, Antonio*: Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Europäische Hochschulschriften. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Band 767. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, 1998. 125-127.; *Sahin-Tóth Péter*: A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600) In: A középkor szeretete. Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: *Klaniczay Gábor és Nagy Balázs*. Budapest, 1999. 453-465.; *Sahin-Tóth P.*: Lotaringia és a tizenöt éves i. m. 1184.; *Sahin-Tóth P.*: Egy lotaringiai nemes i. m. 243-244.; *Sahin-Tóth Péter*: Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban. Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon. In: *Ad Astra*. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: *Oborni Teréz*. Budapest, 2006. 365-391.

⁶ *Braudel, Fernand*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Budapest, 1996. 1296.; Mercoeur magyarországi szerepvállalásáról lásd: *Fethrentheil-Gruppenberg László*: Mercoeur lotaringiai herceg magyarországi szereplése. *Hadtörténelmi Közlemények* 38 (1937) 205–234.; *Sahin-Tóth P.*: Lotaringia és a tizenöt éves i. m. 1156-1184.

⁷ *Bassompierre, François de*: Journal de ma vie. 1. köt. Paris, 1870.

Károly seregei jelenlétükkel elrettentették I. Szülejman szultánt Bécs ostromától. Fia, Bernard folytatta a családi tradíciót és egy „megbecsült tisztségben” szolgált II. Miksa császárt. Ilyen módon ő is egy landsknechtezred parancsnokaként vett részt az 1566. évi oszmánellenes hadjáratban.⁸ Öccse, az akkor még csak 17 éves Christophe szintén ott volt a hadban, még hozzá a „Bassompierre-ezred” első zászlójának *Hauptmann*jaként. A közös élmények miatt egy életre szóló szoros és szívélyes kapcsolata alakult ki Henri de Guise-zsel. A Katolikus Liga vezetőjének harcostársaként végigharcolta a francia vallásháborúkat.⁹ Christophe fia, a Haroué-ben 1579. április 12-én született François karrierje kezdetén a francia és a spanyol király szolgálatában is részt vett egy-egy hadjáratban. Harcolt IV. Henrik seregében Savoya ellen, a háborút azonban 1601 januárjában lezárta a lyoni béke.¹⁰ Ezt követően Bassompierre, más lotaringiai nemesekhez hasonlóan a karriercsinálás lehetőségének másik módját választotta: III. Fülöp spanyol király szolgálatába állt és részt vett Ostende ostromában (1601. július 5.–1604. szeptember 22.) is.¹¹ Albrecht főherceg németalföldi seregéből azonban hamarosan a magyarországi hadszíntérre távozott. Döntése hátterében egyrészt az állhatott, hogy Jean nevű öccse – Sahin-Tóth Péter feltételezése szerint – már Mercoeur herceg kíséretében járt a Magyar Királyságban, míg unokatestvére – a már többször is említett Boppard – Buda 1598. évi ostrománál bekövetkezett haláláig szintén harcolt II. Rudolf szolgálatában.¹²

Bassompierre döntése mögött – legalábbis saját visszaemlékezése szerint – az állt, hogy közelebbről meg nem nevezett német rokonai is arra ösztökölték,¹³ hogy vegyen részt az Oszmán Birodalom elleni háborúban.¹⁴ Az akkor még mindössze 24 éves ifjú visszaemlékezése nem csupán az események saját(os) szemszögből való rekonstruálására

---

⁸ Meg kell említenem, hogy Bernard de Bassompierre IX. Károly francia király szolgálatába is elszegődött és egy landsknecht ezredet vezetett. *Sahin-Tóth P.*: Lotaringia és a tizenöt éves i. m. 1159.

⁹ *Barthold, F. W.*: Hermann Christoph von Roßwurm. In: Historisches Taschenbuch. Neunter Jahrgang. Leipzig, 1838. 1-142. 18-45. passim.; *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 11-20.; *Sahin-Tóth P.*: Lotaringia és a tizenöt éves i. m. 1158-1159.

¹⁰ Károly Amadé savoyai herceg 1588-ban megszállta a területei közé beékelődött saluzzoi örgrófságot, amely 1529 óta a Francia Királysághoz tartozott. IV. Henrik francia király visszaszerzésére hadat indított. A háborút lezáró lyoni békében a Francia Királyság lemondott Saluzzóról, ám cserébe megszerezte Valromey-t, Bugey-t, Bresse-t és Pays de Gex-t. *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 99.; *Braudel, F.*: A Földközi-tenger i. m. 1294., 1306.

¹¹ *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 98. Ostende ostromáról lásd: *J. S.*: Belagerung von Ostende : Journal. Oder eigentlich Taglichs Register von alle ghedenckwürdigste Sachen, handlunghen und Gheschichten so in der ... Statt und auch ... in des Ertzhertzogen Alberti von Osterreich Feld-läger ... von anfang der selben Belagerung von den 5. Julii 1601. bißhero auff diese gegenwertige Ostermesse 1604. sich ... zugetragen. Darinnen ... schöne Figuren in Kupffer gestochen gesezt sein. S. I., 1604.; *Duffy, Christopher*: Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World 1494-1660. London, 1979. 85-89.

¹² *Sahin-Tóth P.*: Lotaringia és a tizenöt éves i. m. 1184.; *Sahin-Tóth P.*: Egy lotaringiai nemes i. m. 245.

¹³ Bassompierre bár nem nevezte meg azokat a személyeket, akik a magyarországi hadszíntérre csábították, ám látni fogjuk, hogy pártfogói, ismerősei és rokonai közül többen is lehettek azok, akik döntésében befolyásolták.

¹⁴ *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 98-99.; *Sahin-Tóth P.*: Lotaringia és a tizenöt éves i. m. 1184.

alkalmas, hanem kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy személyén keresztül bepillantást nyerhessünk a kor hadfogatásának és hadvezetésének nepotizmustól és intrikáktól átitatott világába. Bassompierre szerint I. Miksa bajor herceg felajánlotta számára, hogy a bajor birodalmi kerület által felállítandó 3000 fős gyalogezred élére kinevezi.¹⁵ A 16. században és a 17. század első felében a császári-királyi haderőben harcoló kisebb-nagyobb mezei és végvári zsoldos egységek toborzására és felállítására az uralkodó, ritkábban az osztrák örökös tartományok vagy a birodalmi kerületek rendjei kipróbált és vállalkozó szellemű hivatásos katonákat bíztak meg. Számukra úgynevezett *Bestallung*ot állítottak ki, amelyben rögzítették saját és stábjuk fizetését, valamint tisztségüket (*Obrist* vagy *Hauptmann*). Az ilyen módon megbízott személy egyrészt a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, hiszen már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. Ráadásul nem csupán az egész egység felett parancsnokolt, hanem a felfogadottakból szervezett első zászló parancsnoki tisztét (*Hauptmann*) is ő látta el. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget részére fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjeinek szétosztani. A gyalogság esetében az egységen belül a legfőbb törvénykezési jogot is a kezében tartotta.

Másrészt a katonaállítással megbízottaknak a pénzügyekben, a tárgyalási stratégiában és az udvari kapcsolatok építésében is jártasnak kellett lennie. Nem ártott, ha megfelelő nagyságú vagyonnal rendelkezik, hogy előre meghitelezhesse katonái felfogatását és zsoldját, amit persze később kamatostul követelhetett vissza megbízójától. A megfelelő tárgyalási stratégia és jó udvari kapcsolatok pedig egy minél jobb és jövedelmezőbb kinevezéshez segíthették hozzá. Ezért nevezi a vállalkozó szellemű katonákat Fritz Redlich monumentális művében hadivállalkozóknak.¹⁶

Természetesen felmerül a kérdés, miért az ifjú lotaringiai nemesre esett a müncheni udvar választása ennek az igen fontos, és nagyon jövedelmező tisztségnek a betöltésénél? A kérdés megválaszolásához egy picit visszább kell lépünk az időben. Bassompierre-t ugyanis atyja az ingolstadti jezsuita kollégiumba küldte tanulni, ahol iskolatársai voltak a bajor herceg testvérei is. Ez, valamint Christophe de Bassompierre tekintélye megnyitotta számára a hercegi udvart is. Ekkor vívhatta ki a bajor birodalmi kerület és a Német-római Birodalom

---

¹⁵ Bassompierre, F.: Journal i. m. 99.; Sahin-Tóth P.: Lotaringia és a tizenöt éves i. m. 1184.

¹⁶ Redlich, Fritz: The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History. Wiesbaden 1964.; Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. passim.

egy másik prominens uralkodójának, Philipp Ludwig neuburgi palotagrófnak a szimpátiáját is, akit F. W. Barthold a cikkében, mint pártfogóját említi.¹⁷ Bassompierre azonban úgy döntött, hogy inkább önkéntesként vesz részt a magyarországi harcokban,¹⁸ kíséretét pedig előre küldte Ulmba, hogy a lehető legjobban felkészüljenek utazására. Ő maga augusztus 16-án indult útnak Párizsból Nancyba, ahová két nappal később érkezett meg. A lotaringiai udvarban töltött pár nap után, augusztus 22-én kocsin utazott tovább Ulmba. Itt két nap pihenőt követően, augusztus 30-án szállt hajóra és Neuburg, Ingolstadt, Regensburg, Passau, valamint Linz érintésével szeptember 9-én érkezett meg Bécsbe.¹⁹ Megérkezését követően vacsorán fogadta Claude de Lorraine, Joinville herceget, akit IV. Henrik 1603-ban büntetésből (párbajai, botrányos szerelmi ügyei, valamint a spanyol királlyal való titkos kapcsolat gyanúja miatt) küldött a magyarországi hadszíntérre,²⁰ valamint egy közeli rokonát, a szintén lotaringiai származású Philipp Ott Graf zu Salm, Wild- und Rheingrafot, aki 1602-ben a Mercoeur herceg kürasszírbai feletti parancsnokságot vette át.²¹ A következő napon pedig megtudta azt a számára nagyon kellemetlen hírt, hogy a császári-királyi főszereg irányítását, mint *General Obrist-Feldmarschall* Hermann Christoph von Russworm kapta meg ebben az esztendőben is. Bassompierre visszaemlékezésében részletesen le is írja, miért is volt számára ez az információ lesújtó és veszélyes. A Katolikus Liga hadseregében Russworm ugyanis atyja parancsnoksága alatt szolgált. Christophe de Bassompierre Le Blanc-Mesnil városának a védelmére őt küldte. A küldetése alatt a katonatiszt azonban szerelmes lett egy fiatal hölgybe, aki édesanyjával ugyanide menekült. Russworm a hajadont elvitte onnan azzal az ürüggyel, hogy feleségül veszi. Egy darabig élvezte társaságát, sőt mások számára is lehetővé tette ezt, majd visszaküldte az édesanyjához. Amikor ez Christophe de Bassompierre tudomására jutott, megkísérelte elfogatni, mivel még egy bizonyos Petoncourt hadnagy meggyilkolásával is vádolták. Russworm azonban éppen hadjáratban volt, így ez nem sikerült egyelőre. Ám amikor Amiens közelébe érkezett, akkor titokban a polgármester házában szállt meg a város mellett, ahol tűz ütött ki. Amikor a gazda kiküldött néhány embert a tűz eloltására, akkor találtak rá Russwormra. Elfogták és bíróság elé állították, hogy lefejezzék,

---

¹⁷ Barthold, F. W.: i. m. 105., 108. A palotagrófról lásd: Kossol, Erika: Die Reichspolitik des Pfalzgrafen Philipp Ludwig von Neuburg. Göttingen, 1976.

¹⁸ A bajor kerületi ezredet végül Friedrich von Gaisperg vezette. ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv Hoffinanz Ungarn rote Nummer 79. Fol. 390r.-398v.; Ortelius, Hieronymus: Ausführliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Kriegs-Händel von Anno 1395 biß an das 1665 Jahr. Nürnberg, 1665. 338.; Heischmann, Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres In Österreich. Wien, 1925. 231.

¹⁹ Bassompierre, F.: Journal i. m. 99-100.

²⁰ Sahin-Tóth P.: Lotaringia és a tizenöt éves i. m. 1185.

²¹ ÖStA KA Bestallungen (Best.) 713/1602.; ÖStA KA Best. 748/1603.; Ortelius, Hieronymus: Ausführliche i. m. 338.; Heischmann, E.: i. m. 255. A látogatásra lásd: Bassompierre, F.: Journal i. m. 100., Barthold, F. W.: i. m. 108.

amit végre is hajtottak volna, ha Vittry, a könnyűlovasság parancsnoka, akit ismert, és aki lekötelezettje volt, nem mentette volna meg.²² Bassompierre szerint Russworm mindezt annyira meggyűlölte családját, hogy bosszút forralt ellenük. Állítólag az ifjút 1595-ben Ingolstadtban meg akarta gyilkoltatni. Mikor erre fény derült Christophe de Bassompierre panaszt tett a hercegnek, akinek a gyalogezredét vezette volna a magyarországi hadszíntérre, aki el is vette tőle a megbízását.²³ Az tény, hogy a bajor birodalmi kerület 1595-ben is küldött egy ezredet Esztergom ostromára és az is bizonyos, hogy Russworm nem itt, hanem Karl burgauai örgróf gyalogosainál szolgált.²⁴ Közvetlen vagy közvetett bizonyíték nem áll azonban rendelkezésre eldönteni, vajon valóban a valóságot írta-e meg Bassompierre az emlékiratában. Az azonban hihető, hogy ha valóban ez megtörtént, akkor Russwormot ez még jobban a család ellen hangolta. Az ifjú mindezen okokat elegendőnek vélte ahhoz, hogy tartson attól, hogy szolgálatba álljon ott, ahol a Bassompierre-ek ellensége a parancsnok. Kétségeit még ugyanazon a napon, vacsora közben megosztotta a Rheingraffal, aki azt tanácsolta, hogy menjen inkább Erdélybe, Giorgio Bastához, néhai atyja barátjához, akinek nagy hírneve van a hadszíntéren.²⁵

Bassompierre-nek azonban hamarosan azt is érezkelnie kellett, hogy lassan „elfogy a levegő” Russworm körül. Az azonban, amit megörökített visszaemlékezésében árnyalja eddigi ismereteinket a karrierjét a vérpadon befejező katonáról. Három biográfusa, Barthold, Wilhelm Edlen von Janko és Albrecht Stauffer is úgy vélte, hogy Russworm vesztét az okozta, hogy az Itáliából származó nemesek szerepe és befolyása a tizenöt éves háború második felére megnövekedett a hadvezetésben, és egy erős, csak az uralkodó személyétől függő és fanatikusan katolikus itáliai klikk jött létre.²⁶ Kruppa Tamás pedig a vatikáni politika nagyobb mértékű magyarországi térnyerésével hozta összefüggésbe azt, hogy az „idegen,” vagyis nem osztrák vagy német származású hadvezérek jelentek meg a katonai kulcspozíciókban.²⁷ Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy bár Mercouer 1602 februárjában bekövetkezett halála után megüresedett helyét Basta és Fernando Gonzaga is

---

²² *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 100-101.

²³ *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 101-102.

²⁴ *Bagi Zoltán Péter*: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. *Hadtörténelmi Közlemények* 113 (2001: 2-3. sz.) 391-444. 412-413.

²⁵ *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 102.

²⁶ *Barthold, F. W.*: i. m. 119-140.; *Janko, Wilhelm Edlen von*: Der k. k. Feldmarschall Christoph Hermann von Russworm. Ein Beitrag zur Kenntniss der Regierungsperiode, Cultur- und Sittengeschichte unter Kaiser Rudolph II. Wien, 1869. passim.; *Stauffer, Albrecht*: Herman Christoph Graf von Russworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. München, 1884. passim.

²⁷ *Kruppa Tamás*: Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601-1602. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján. *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2002: 2. sz.) 281-310. 301.

megkísérelte átvenni, ám a császár választása kedvencére, Russwormra esett.²⁸ Az „italiai lobby” tehát mindaddig majdhogynem hatástalan maradt személyével szemben. Ezen még az sem változtatott, amikor a Girolamo Dentice mezei haditanácsossal való vitájára egy halálos törszúrással tett pontot. Az uralkodó ugyanis elfogadta magyarázatát, miszerint jogos önvédelemből használta oldalfegyverét.²⁹ II. Rudolf védelme sem tartott örökké: az utolsó csepp a pohárban a Francesco Barbiano di Belgiojosoval vívott végzetes párbaja volt.³⁰

Russworm megítélése azonban nem csak az itáliai hadfik között volt igen rossz. A kortárs magyar történetírók gonosz és dévaj viselkedését vetették szemére: „Fő az hadban egy kevés gonosz első ember vala, kártyás részeges német, Roszbur (Russworm nevű, valami szegény nemből való).”³¹ Bassompierre visszaemlékezéséből azonban kiderül, hogy más, befolyásos tisztségviselők is rossz véleménnyel voltak róla, amit megpróbált a saját maga számára kihasználni. Szeptember 11-én a Rheingrafot és az ifjút az éppen Bécsben tartózkodó Ferdinánd főherceg fogadta audiencián. Itt véletlenül találkozott Bartolomäus Pezzennel, a császár egyik főtanácsadójával, aki éppen előző este érkezett a városba, ahová azért küldték, hogy néhány ügyet megtárgyaljon Mátyás főherceggel. Mivel a titkos tanácsos barátságban volt a Rheingraffal, így meghívta Bassompierre-hez vacsorára aznap estére. Az ifjú lotaringiai ki is használta az alkalmat, hogy a fehér asztal mellett elpanaszolja Russwormmal kapcsolatos félelmeit. Pezzen pedig a vacsorát követően kissé ittasan elmondta, hogy nagyon alaposan vigyázzon a *General Obrist-Feldmarschall*-al, aki mindenkinél gonoszabb. Emellett felajánlotta a maga és fivére, Johann baptista Pezzen támogatását és segítségét.³² Bassompierre szerint tehát sem a titkos tanácsos, sem az *Obrist* nem szerette Russwormot.³³

Nem ők voltak azonban az egyetlenek. Másnap (szeptember 12-én) Pezzen titkos tanácsos látta vendégül a Rheingrafot és az ifjú lotaringiait is. A vacsorán megjelent az éppen akkor a magyarországi hadszíntérről Bécsbe érkezett Seifried von Kollonich is.³⁴ Az étkezés végeztével Pezzen elmesélte neki is az előző este Bassompierre által előadottakat. Ez után kérte Kollonichot, hogy az ifjút Russworm minden méltánytalanságától védje meg. Ezt ő megígérte és megfogadta, hogy ezért minden tőle telhetőt megtesz. Befolyása pedig nem volt

---

²⁸ Stauffer, A.: i. m. 96.

²⁹ Janko, W. E.: i. m. 33-34.

³⁰ Stauffer, A.: i. m. 164-169.

³¹ Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli: Kazinczy Gábor. Pest, 1863. 110. Hasonlót jegyzett le Istvánffy Miklós is: *Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Reprint. Budapest, 2009. 401.

³² Bagi Z. P.: A császári-királyi mezei i. m. passim.

³³ Barthold, F. W.: i. m. 109.; Bassompierre, F.: Journal i. m. 102-103.

³⁴ Bagi Z. P.: A császári-királyi mezei i. m. passim.

csékély, hiszen ő maga az alsó-ausztriai rendek által felfogadott 1000 német lovas, továbbá 1200 magyar felett parancsnokolt, míg testvére, Ferdinand von Kollonich³⁵ 1500 gyalogos kiállítására kapott megbízást.³⁶ Seifried von Kollonich azt is kijelentette, hogy Rusworm közutálatnak örvend a hadseregben és hogy nyíltan semmit sem merne felvállalni, mert nyilvánvaló volna aljas szándéka. Emellett felajánlotta Bassompierre-nek, hogy csatlakozzon lovasságához, ahol ő garantálni tudja a védelmét. Kollonich azt is mondta, hogy másnap visszatér a magyarországi hadszíntérre és személyesen fogja elmondani Ruswormnak, hogy találkozott az ifjúval Bécsben. Így remélte előre kitudakolni, hogy szerencsés volna-e közöttük egy személyes találkozó.³⁷

Bassompierre tehát néhány nap alatt jelentős támogatókra tett szert, kapcsolatait pedig igyekezett tovább mélyíteni. Ennek megfelelően szeptember 13-án, a két nappal korábbihoz hasonlóan, ismét francia módra, pazar vacsorára várta új barátait. Itt Kollonich-csal megígértette, hogy érdekében beszélni fog három rokonával: Georg Friedrich³⁸ és Casimir Ludwig von Hohenloheval,³⁹ valamint Johann Friedrich von Mörsburggal.⁴⁰ Egyébként a visszaemlékezésből kiderül, hogy a Rheingraf is írt mindhármuknak.⁴¹

A támogatók és pártfogók által védelmezett Bassompierre a hadjárathoz szükséges felszerelések beszerzése végett szeptember 21-ig maradt Bécsben. Majd onnan hajón Joinville herceggel együtt útnak indult a Magyar Királyság felé.⁴² Másnap megérkeztek Pozsonyba, ahol találkoztak Germanico Strassoldóval,⁴³ aki a pápai segélypénzből felfogadott olasz gyalogezred *Obristja* volt,⁴⁴ valamint helyettesével, Alessandro Ridolfival.⁴⁵ Bassompierre visszaemlékezése szerint a két főtszít és a kíséretükben lévő három önkéntes nemes (Pompeo Frangipani, valamint Martinaingue és Avogadro márki) tiszteletüket és barátságukat fejezték

---

³⁵ ÖStA KA AFA 1605-6-6; *Bagi Z. P.*: A császári-királyi mezei i. m. 138., 139., 257.; *Heischmann, E.*: i. m. 232.

³⁶ *Ortelius*,: Ausführliche i. m. 338.

³⁷ *Barthold, F. W.*: i. m. 109.; *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 103-104.

³⁸ *Ortelius*,: Ausführliche i. m. 338.; *Bagi Z. P.*: A császári-királyi mezei i. m. passim.

³⁹ *Bagi Z. P.*: A császári-királyi mezei i. m. 41., 138.

⁴⁰ *Ortelius*,: Ausführliche i. m. 338.; *Bagi Z. P.*: A császári-királyi mezei i. m. passim.

⁴¹ *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 105.

⁴² *Barthold, F. W.*: i. m. 110.; *Bassompierre, F.*: Journal i. m. 105.

⁴³ *Bagi Z. P.*: A császári-királyi mezei i. m. passim.

⁴⁴ ÖStA KA AFA 1603-5-3.

⁴⁵ *Springer, Elisabeth*: Die Brüder Ridolfi in Rom. Habsburgische Agenten im Schatten des Bruderzwistes. In: Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. Hrsg.: Elisabeth Springer und Leopold Kammerhofer. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. Band 20. Wien – München 1993. 78–95.

ki, mondván, hogy a külföldieknek össze kell tartani, amit Joinville és Bassompierre a maga részéről meg is ígért nekik.⁴⁶

A két lotaringiai önkéntes azonban folytatta útját, majd szeptember 24-én Komáromba, 25-én Esztergomba, 27-én pedig Vácra érkeztek. Mindhárom helyen illő módon fogadták őket. Komáromban a burgundiai származású Johann von Molart kapitány egy kecségét küldött nekik ajándékba. Esztergomban Adolf von Althan főkapitány a várban látta vendégül őket egy ünnepi vacsorán, ahol megjelent a Portával békétárgyalások folytatására kirendelt Szuhay István egri püspök és Illésházy István is.⁴⁷ Vácott pedig a Szentendrei-sziget fedezésére gyalogosaival odarendelt Ferdinand von Kollonich fogadta őket hajóján.⁴⁸

Meg kell említenem, hogy Bassompierre csak tíz nappal a hadjárat megkezdése után érkezett meg a hadszíntérre. Russworm ugyanis katonáit szeptember 17-én indította meg a Duna mentén Pest irányába, ahová három nappal később meg is érkezett.⁴⁹ A *General Obrist-Feldmarschall* seregét két részre osztotta. A mai Káposztásmegyer területére, a Szentendrei-sziget déli csücskével szembe rendelte katonái egy részét az úgynevezett „felsőtáborba.” Míg serege zömével Pesttől egy mérföldnyire délre a Csepel- vagy Adonyi-szigettel átellenben vonult megerősített táborba. Russworm itt hidat is veretett a Dunán, amin átkelve a sziget északi részét meg is szállta csapataival. Két nappal később (szeptember 22-én, amikor még Bassompierre Pozsonyban járt) pedig Lala Mehmed ruméliai beglerbég, szerdár vezette oszmán fősereg is megérkezett Buda közelébe.⁵⁰ Az oszmán hadvezetés alapos megfontolás után úgy döntött, hogy hidat vernek a Csepel-szigetre és ott elfoglalják a császári-királyi hadsereg sáncait, így lehetővé téve az utánpótlás vízi szállítását a Dunán a Hódoltság főváráig. Azzal is számoltak, hogy a keresztények csatát fognak vállalni.⁵¹ Szeptember 27-én az oszmán katonaság el is kezdte a hídépítést, ám nem sikerült befejezniük, így csak bárkákon

---

⁴⁶ Bassompierre, F.: Journal i. m. 106.

⁴⁷ Barthold, F. W.: i. m. 109-110.; Bassompierre, F.: Journal i. m. 107-108.

⁴⁸ Barthold, F. W.: i. m. 110.; Bassompierre, F.: Journal i. m. 108.

⁴⁹ Kubinyi Miklós: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. II. kötet. Budapest, 1876. 82.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 360.

⁵⁰ Veress Endre: Buda és Pest 1602–1603-iki ostroma. Hadtörténelmi Közlemények 11 (1910) 52-79., 388-417. 397-398.; Doberdói Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. 14. rész. A török hatalom hanyatlása. Miksa, Rudolf és a Báthoryak háborúi 1567–1604. Budapest, 1940. 403.; Sugár István: A budai vár és ostromai. Budapest, 1979. 161.; Dávid Géza–Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983: 2-3. sz.) 278–296, 451–467. 455-458.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 360-361.

⁵¹ Ibrahim Pecsevi tarikhjából. In: Török történetírók. III. kötet (1566–1659). Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916. 71-193. 172-173.; Kjátib Cselebi fezikéből. In: Török történetírók. III. kötet (1566–1659). Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916. 200-388. 342-343.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 361.

és sajkákon tudták a Csepel-szigetre átvinni a támadásra kijelölt csapatokat, mintegy 10-15 000 főt.⁵²

De térjünk vissza Bassompierre-hez, akivel az oszmán sereg egy részének partváltása idején szintén egy nagyon fontos dolog történt. Ferdinand von Kollonich ugyanis a hajón félrehívta a kajütjébe, ahol egy levelet mutatott a bátyától, Seifriedtől. Ebben Bassompierre-nek tudtára adta, hogy Joinville herceggel együtt minden bántódás nélkül tehet üdvözlő látogatást Russwormnál. Kollonichot Jean T'Serclaes de Tilly, 1603-ban a császári-királyi főszereg *Obrist-Wachtmeistere*, aki Bassompierre atyjának egykori katonájaként nagyon kedvelte őt, biztosította arról, hogy a *General Obrist-Feldmarschall* nem akar az ifjú lotaringiaiak rosszat. Russworm azonban előrebocsátotta, hogy az etikettnek megfelelő látogatáson kívül nem kíván vele többet találkozni. Emellett Seifried von Kollonich arról is beszámolt Bassompierre-nek, hogy a hadseregnek több mint a fele ellene lenne annak, ha vele a *General Obrist-Feldmarschall* erőszakoskodna vagy kegyetlenkedne. Úgy vélte, hogy Hohenlohe, Philipp Graf zu Solms,⁵³ a Rheingraf, Mörsburg, Pezzen és Strassoldo *Obristok* vele közösen együtt erősebbek, mint Russworm. Emellett azt is kérte, hogy a sátrait az ő magyar táborhelyére küldesse, amely az előőrsöt alkotja. Sőt arra is ígéretet tett, hogy ugyanolyan hatalma lesz, mint neki.⁵⁴

A jó hír természetesen megörvendeztette Bassompierre-t, akit egyrészt aggasztott Russwormmal való viszonya, másrészt annak sem örült volna, ha elutasította volna szolgálatát a hadseregben. Az ifjú lotaringiai szeptember 27-én délután 3 óra körül érkezett meg Joinville herceggel a *General Obrist-Feldmarschall* sátrához, majd Tilly jelenlétében kölcsönösen üdvözölték egymást. A megörökölt viszály Russworm és a Bassompierre-k között rendeződött. Az ifjú François sátraihoz ment, amelyek Kollonich előcsapatainál voltak felferve, és már aznap a történések sűrűjében találta magát.⁵⁵

A vacsora után ugyanis Kollonich arra kérte, hogy álljon készen és lóháton a sátra előtt várja, amíg érte nem jön. Együtt átkeltek a Csepel-szigetre. Ott Kollonichnak 120 magyarja volt, akik őrségben álltak. Ezek elmondták, hogy az oszmán csapatok egy mérfölddel feljebb a szigeten jártak és hajóhidat készítettek, hogy azon keljenek át. A magyar lovasokkal rajta akartak ütni a már átkelteken, ám az ellenség katonái meghallották jövetelüket és sajkáikon

---

⁵² Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Hungarica (H) Allgemeine Akten (AA) Fasc. 144. Fol.: 60v.; Veress E.: Buda és Pest i. m. 396-400.; Ibrahim Pecsevi i. m. 173.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 362.

⁵³ Ortelius, : Ausführliche i. m. 338.; Bagi Z. P.: A császári-királyi mezei i. m. passim.

⁵⁴ Bassompierre, F.: Journal i. m. 108-109.

⁵⁵ Janko, W. E.: i. m. 35.; Bassompierre, F.: Journal i. m. 109.

visszaeveztek a túlpartra. De nem adták fel a hajóhídjuk építését, ami már elért a saját oldalukról egy kis dunai szigetig. Ettől már 4 hajó közelített hozzájuk, amelyeket a következő reggel, szeptember 28-án ágyúval szétlőttek a keresztény ágyúk. Bassompierre szerint ezen a napon nem történt semmi említésre méltó, ám a következő éjjelen, azaz szeptember 29-én az oszmán csapatok megkezdték az átkelést a Csepel-szigetre. A lotaringiai nemes visszaemlékezéseiben azonban egy napot tévedett, hiszen erre már szeptember 28-án sor került.⁵⁶

De térjünk vissza az összecsapás tárgyalásához, mivel a rossz datálás ellenére is Bassompierre visszaemlékezése testközelből mutatja be az eseményeket.⁵⁷ Ez egyben azonban azt is jelenti, hogy teljes rálátása az ütközet egészére nem lehetett. Kollonich tehát éjfél tájban értesülve az átkelésről, lóra pattant és a magyarokkal, valamint néhány Bassompierre kíséretében lévő francia nemessel a nagy sáncba ment. Itt Strassoldo ezrede állomásozott. Szent Mihály napjának reggelén Kollonich és a lotaringiai nemes elhagyta 200 magyarral a nagy sáncot, hogy felderítsék az ellenséget. Azonban még 300 lépést sem tettek meg, amikor szembe találkoztak néhány 100 lovasukkal. A magyarok – szokásuk szerint – mind portyára indultak erre-arra, így nem volt a két nemessel 30 lovas sem. Ők azonban mind menekülésbe kezdtek, mikor meglátták az oszmán lovasságot. Bassompierre, mivel nem tudta elhinni, hogy az ellenség már ennyire közel lenne, és mivel nem nagyon látott különbséget köztük és a magyarok között, azért azt hitte, hogy ezek is keresztények, egészen addig, míg egy magyar oda nem kiáltott neki, hogy: „Heu, Domine, adsunt Turcae!” Ezután ő is visszafordult. Az oszmánok azonban soha nem közelítették meg őket 30 lépésnél közelebb az összecsapásoktól félve.

Nem sokkal később Russworm is megjelent, aki az egész sereget átvezényelte a szigetre, és csak 4000 embert hagyott a tábor őrizésére. Mikor megérkezett és harcrendbe állt a keresztény had, a *General Obrist-Feldmarschall* maga fogott először egy ásót és elkezdte a sáncot betemetni. Emellett mindenkit arra buzdított, hogy dolgoztassa a katonákat. Kevesebb, mint fél óra alatt befejezték a munkát, majd Russworm előreküldte Nádasdy Ferenc huszárait, hogy csapjanak össze az oszmán csapatokkal. Utóbbiak menekülni kezdtek, a magyarok pedig háromnegyed mérföldön keresztül üldözték őket. Bassompierre szerint Russworm ekkor négy kompánia vallon lovas lövészt küldött megsegítésükre, de mivel a

---

⁵⁶ HHStA H AA Fasc. 144. Fol.: 61r-v.; *Ortelius*,: Ausführliche i. m. 343-344.; *Veress E.*: Buda és Pest i. m. 401-402.; *Tóth S. L.*: A mezőkeresztesi csata i. m. 363-364.

⁵⁷ Sajnos hasonló források sokaságával nem kényeztetni el a mai kutatókat a korszak.

huszárok közben túlerőben lévő oszmán lovassággal találkoztak, ők maguk is menekülőre fogták. Most Deli Haszán boszniai beglerbég lovasai kezdték üldözni a magyarokat, akik magukra hagyták a vallon lovasokat. Utóbbiakkal eléggé el is bántak, közülük több mint 40-et megöltek, mielőtt Kollonich és Thurn német lovasai megérkeztek volna.

A csatározás közben a keresztények, amelyek között 30 önkéntes francia és olasz is harcolt, sokkal jobban előrehaladtak, mint ahogy azt Russworm elrendelte, ezért Kollonichnak megparancsolta, hogy rendelje vissza a lovasokat. Mikor ezt sikerrel végrehajtották, akkor a *General Obrist-Feldmarschall* az egész seregét az ellenség ellen vezette, akik bátran és jóval nagyobb számban vártak keresztényekre. A felvonulás közben a Duna másik oldaláról 15 ágyúval lőttek az oszmánok, ami némi nehézséget okozott a császári-királyi csapatoknak. Hamarosan azonban már nem tudtak kárt tenni bennük. Bassompierre azt láthatta csak, hogy egy 1000 fős oszmán sereg támadnak Kollonich és Hohenlohe lovasaival. Előbbi a saját embereivel és a lotaringiai nemes franciákkal jól állta az összecsapást. Nem úgy az 500 lovas lövész, akikre az ellenség rátámadt és le is győzte volna őket, ha nem érik meg két kompánia lovas a segítségükre. Ezt a második támadást már nem állták ki az oszmánok, és a Duna partjára menekültek, ahol szörnyű mészárlás következett. Mert ezzel egy időben a császári-királyi hadsereg jobb szárnya megtámadta és szétzúzta az oszmán sereg balszárnyát. Több mint 7000 ember maradt a csatatéren és több mint ezren fulladtak meg, akik a Dunán akartak átúszni. Hozzávetőlegesen ezer ló esett el, a többségüket leölték.

Bassompierre arról is beszámolt, hogy az ütközetben történt vele egy baleset, amelyben majdnem odaveszett. Egy kiváló, szép spanyol sárga lovon ült, amelyért 1000 écut fizetett, de egy kicsit tüzes volt. A szeme fölé kapott egy szablyaütést, amely úgy ledöntötte, hogy elszakította a zabláját. Bassompierre először észre sem vette, de mikor az ellenség meghátrált, meglátta, hogy sokkal előrébb van a társaitól és a menekülők közé keveredett. Olyannyira, hogy mikor vissza akarta fogni a lova sebességét, látta, hogy nem lehet megállítani. Akkor visszahúzta az egyik gyeplővel, hogy balra fordítsa. Ezt meg is tette, de belerohant egy 1000 fős ellenséges csapatba, amely éppen harc nélkül vonult vissza. Az oszmánoktól 20 lépésre Bassompierre a földre esett, de annak ellenére, hogy nagy kedvet éreztek volna arra, hogy megöljék, nem mertek odamenni hozzá. Joinville herceg, mikor társát meglátta ilyen állapotban, azt hitte, hogy megsebesült és odasietett hozzá. Bassompierre közben újra egy másik lóra ült és követte az ellenséget a vízig. Russworm mindenki előtt szerette volna megdicsérni az ifjú lotaringiait és a következőket mondta neki: „Az ön néhai atyja volt a mesterem, de méltatlanul el akart pusztítani. Szeretném elfelejteni ezt a sértést, hogy az első

szolgálatra emlékezzem és hogy inntől kezdve, ha ön is úgy akarja, a barátja és szolgálója legyek.” Bassompierre leszállta lováról, megköszönte a dicséretet és további szolgálatairól biztosította a *General Obrist-Feldmarschallt*. Russworm ekkor a többi urakhoz fordult: „Uraim, nem tehettem volna Bassompierre úrral ezt a megbékülést és új baráti gesztust jobb társaságban és szebb hadművelet után. Mindannyiukat várom holnap vacsorára és őt pedig az ígéretünk megerősítésére.”⁵⁸

Bassompierre ígéretéhez híven részt vett a Russworm rendezte vacsorán, sőt éjjelig sátrában maradt, hódolva mindkettőjük szenvedélyének a kocka- és kártyajátékoknak.⁵⁹ A lotaringiai nemes visszaemlékezésében még említést tett a további eseményekről, ám csak röviden.⁶⁰ Bassompierre november 30-án megérkezett Bécsbe, és soha nem többé nem tért vissza a magyarországi hadszíntérre.⁶¹

A lotaringiai nemes visszaemlékezése pontatlanságai ellenére is az egyik legfontosabb, de sajnos kevésbé használt forrása a tizenöt éves háborúnak. Segítségével nem csupán az eseményeket lehet igen személyes látószögön keresztül rekonstruálni, hanem a kor hadszervezetének és hadvezetésének sajátosságait is bemutatathatjuk általa. Gondoljunk csak arra, hogy állítólag a bajor herceg egy gyalogezred vezetését ajánlotta fel neki, bécsi tartózkodásának kapcsolatépítései, valamint a hadsereg főbb vezetőinek Russwormmal szembeni ellenszenvére. Utóbbi esetében pedig arról sem feledkezhetünk meg, hogy mindhárom biográfusa Bassompierre műve alapján rekonstruálta életrajzának jelentős részét. Végezetül kettejük későbbi viszonyáról érdemes annyit megemlíteni, hogy a szerencsejátékok és a gáláns kalandok szenvedélyes szeretette mindaddig elválaszthatatlanokká tette őket, míg a lotaringiai nemes búcsút nem intett Prágának és ezzel együtt az Oszmán Birodalommal való további hadakozásnak.⁶²

---

⁵⁸ Bassompierre, F.: Journal i. m. 109-117.

⁵⁹ Janko, W. E.: i. m. 35-36.; Bassompierre, F.: Journal i. m. 117.; Barthold, F. W.: i. m. 107.

⁶⁰ Bassompierre, F.: Journal i. m. 118-130.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 364-365.

⁶¹ Bassompierre, F.: Journal i. m. 131.

⁶² Kalandjaikról még szépirodalmi mű is készült: Kisch, Egon Erwin: Két féktelen nagyúr. In: Kisch, Egon Erwin: Ciánkáli a vezérkarnak. Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Tabák András. Budapest, 1987. 153-172.